

DOSPĚLÍ S DYSLEXIÍ

LENKA KREJČOVÁ

Text se věnuje postavení dospělých s dyslexií ve společnosti. Jedná se o skupinu, která je v současné době v českém prostředí významně marginalizovaná a takřka neexistují odborné instituce, na něž se dospělí jedinci s dyslexií mohou obrátit s žádostí o pomoc. Prezentované informace jsou založeny na výstupech mezinárodního projektu, v němž byla Česká republika zastoupena. Cílem pracovní skupiny v tomto projektu byla výměna zkušeností a příkladů dobré praxe se zaměřením na práci s dospělými s dyslexií. Pozornost je dále věnována tradičním projevům dyslexie v dospělém věku, možnostem diagnostiky zmíněné cílové skupiny a poradenství osobám s dyslexií. Článek rovněž poukazuje na smysluplnost práce s dospělými s dyslexií a na základě příkladů ze současné české praxe naznačuje další možnosti rozvoje v této oblasti.

Klíčová slova: dyslexie, dospělí s dyslexií, diagnostika, poradenství, osvěta

Úvod

Když v šedesátých letech minulého století začaly vznikat první specializované třídy pro žáky s dyslexií a posléze také první standardizované diagnostické nástroje pro tyto děti, tehdejší Československo bylo bezpochyby považováno za průkopnickou zemi v péči o dětskou populaci s uvedenou diagnózou. Dodnes zahraniční odborníci obdivují a oceňují možnosti péče o žáky s dyslexií a jsou překvapeni, jak dávno v minulosti začali čeští specialisté vyvíjet diagnostické i reedukační postupy. Na druhou stranu podobné překvapení nastává, pokud se odborná diskuse zaměří na práci s dospělými s dyslexií. Zatímco ve většině současných vyspělých zemí je věnována pozornost dětem, dospívajícím i dospělým s dyslexií, v naší republice platí, že čím starší se jedinec stává, tím méně péče je mu poskytováno. Dospělí se takřka nemají na koho obrátit a v pracovním procesu jsou jejich případné speciální potřeby zcela ignorovány. Zkušenosti z praxe mimo to ukazují, že nejen mezi laickou, ale také mezi odbornou veřejností přetrvávají představy, že dyslexie je záležitostí školních let a v dospělosti již neexistuje. *Klientka tak přišla s prosbou o diagnostiku a poradenství s obavami, neboť jí klinická psychologka v rámci individuální psychoterapie sdělila, že když je dospělá, dyslexii už nemá. Dotyčná mladá žena následně hledala různá jiná vysvětlení svých přetrvávajících obtíží, zaujímalu vůči sobě kritické výhrady, přesvědčila sama sebe, že je neschopná a pravděpodobně nepřilíhla inteligentní, když určité dovednosti nezvládá.*

Přítom se studenti psychologie i speciální pedagogiky na jedné z prvních přednášek na dané téma dozvídají, že etiologie dyslexie pravděpodobně souvisí s vrozenými mírnými odlišnostmi centrální nervové soustavy. Z této skutečnosti vyplývá, že případné obtíže mohou být do jisté míry kompenzovány, zranění nervové soustavy může také projevy zmírnit, avšak není možné, aby dyslexie přestala existovat. Na druhou stranu je pravda, že mnozí dospělí, kterým byla zajištěna dostatečná péče a/nebo jejich obtíže nebyly výrazného rozsahu, zvládají nároky dospělého života relativně bez jakýchkoli speciálních potřeb. Nezřídka však popisují značné množství různorodých kompenzačních mechanismů, které si v průběhu dospělého života vytvořili, aby na svá oslabení okolí nadměrně neupozorňovali, případně se vyvarovali obtížím, jimž v opačném případě čelí.

Česká společnost „Dyslexie“ (dále ČSD) sdružuje odborníky i profesní organizace, které se věnují jedincům s dyslexií. Ačkoli větší část její členské základny tvoří profesionální, kteří se zaměřují na poradenství dětem, v lepším případě dospívajícím, představuje tato organizace jednu z mála institucí, která se dlouhodobě zabývá také dospělými s dyslexií. V uplynulých dvou letech se ČSD zúčastnila mezinárodního projektu „DYS-learn Partnership“ financovaného z fondů Evropské unie, který se věnoval celoživotnímu vzdělávání dospělých s dyslexií a jejich uplatnění na trhu práce i v běžném životě. Zde prezentované údaje představují nejvýznamnější výsledky zmíněného projektu, které mohou bezpochyby obohatit také praxi v našich podmínkách. Současně se pokusíme poukázat na oblasti, v nichž je žádoucí podpořit další rozvoj v péči o zmíněnou cílovou skupinu.

Pro účely tohoto textu budeme hovořit o dospělých s dyslexií. Tento pojem bude užíván v nejširším slova smyslu, tj. bude zahrnovat jedince s obtížemi ve čtenářském projevu, písemném projevu i další typickou symptomatiku. Odborníci v našich podmínkách často užívají pojem specifické poruchy učení pro označení souboru uvedených obtíží. Tento termín do značné míry implikuje, že obtíže jsou spojeny s učením a tedy se školními léty a docházkou do školy. Cílem tohoto článku je ovšem zaměřit pozornost na dospělé, kteří se setkávají s různorodými dyslektickými obtížemi v pracovním procesu nebo v každodenním životě, přestože své studium již ukončili.

Proč věnovat pozornost dospělým s dyslexií?

V dospělosti již nepíšeme diktáty, ani nemusíme číst nahlas před třídou plnou spolužáků, přesto mnozí dospělí s dyslexií stále čelí obtížím v písemném i čtenářském projevu. Nikdy proto na pracovních poradách nic nečtou, stejně tak nečtou pohádky svým dětem (raději si příběhy vymýšlejí a vyprávějí je), stydí se prezentovat před okolím své poznámky, které bývají často nečitelné až nesrozumitelné, s mnoha pravopisnými hrubkami, ale také zkomolenými slovy a podobně. Tyto obtíže jsou zpravidla způsobeny oslabením ve složce tzv. fonemického uvědomění, kterou mají dyslektici tradičně oslabenou. Mezi další **typické symptomy**, které se mohou v souvislosti s dyslexií projevit, přetrvávají do dospělého života a ovlivňují každodenní fungování, patří oslabení krátkodobé paměti, oslabení pracovní paměti, oslabení jazykového citu, zhoršená schopnost koncentrace pozornosti, zhoršená automatizace zpracování informací, oslabená serialita, obtíže v orientaci v čase i prostoru (Zelinková, 2003; Reid, 2003). Z uvedeného vyplývá, že při práci v rušném prostředí, při nutnosti rozdělovat pozornost mezi více podnětů nebo při náročných

na písemné zpracování úkolů dochází k zpomalení pracovního výkonu jedince. Mnohdy musí vynaložit také výrazně větší úsilí při organizaci pracovních povinností, mívají obtíže dodržovat stanovené termíny, hůř si zvládají určovat priority mezi pracovními povinnostmi. Na druhou stranu ve své profesi mohou podávat vynikající výsledky a být významnými odborníky. Z těchto důvodů je pro zaměstnavatele nezřídka žádoucí, aby akceptovali speciální potřeby svých zaměstnanců, protože v takovém případě mohou být významným přínosem pro podnik, v němž působí.

Ačkoli výše uvedený výčet různorodých oslabení se jeví velmi komplexní a rozsáhlý, každý jedinec má svůj relativně specifický profil speciálních potřeb a jestliže je mu poskytnuto poradenství a ví, jak svoji práci daným obtížím přizpůsobit, lze deficity významně minimalizovat. Naopak jestliže je nucen neustále podávat výkony navzdory svým obtížím, což vyžaduje vynaložení extrémního množství energie, často nabývají jeho pracovní povinnosti značných rozměrů a stávají se vyčerpávajícími.

Jestliže uvedené obtíže významně zasahují do života jedince, mohou vyvolávat **množství sekundárních symptomů**, které obvykle souvisejí s emocionálním prožíváním jedince s dyslexií a někdy dokonce zakrývají primární obtíže způsobené dyslexií (Mertin, 1998). Mezi tradiční socioemocionální obtíže jedinců s dyslexií jsou zpravidla řazeny (podle Bartlett, Moody, 2004):

- Zmatek a neporozumění vlastní osobě – dospělí s dyslexií často uvádějí, že si nejsou jistí svými schopnostmi. Na jednu stranu se často ukáže, že zvládají různé úkoly snáze a chápou různorodé problémy rychleji než lidé v jejich okolí, na druhou stranu náhle čelí situacím, kdy vše dokážou mnohem hůř a na sebe i na své kolegy i jiné osoby působí nekompetentně. Zajímavým způsobem tyto prožitky popisuje mladá žena s dyslexií: „...*Mně vlastně co se týče čtení nic nevadilo, byla jsem hloupá a tak bylo normální, že dělám chyby. Z gramatiky to byla jedna pětka za druhou a všichni na to byli zvyklí. „Je přeci hloupá – ale šikovná, tak co.“ Můj problém jsem cítila jinde – přirovnala bych to ke známému příkladu s bílým papírem, kdy má 19 osob z 20 za úkol říct, že je černý. Všichni v mém okolí mi tvrdili, že své dobroty, že je papír černý – on se jim totiž takový jevil. Jen já jej viděla bílý a nevěděla co s tím. Díky tomu jsem přestala věřit sobě...“*
- Stud a vina – mnozí dospělí s dyslexií se za své obtíže stydí a obviňují se za chyby způsobené nedostatečností v určité oblasti, vnímají se jako neschopní, což se mimo jiné promítá do jejich profesní kariéry. Obvykle tito lidé zaujímají mnohem nižší pozice, než odpovídá jejich úrovni schopností a dovedností (Bartoňová, 2007; Cimlerová, Pokorná, 1998).
- Nedostatek sebedůvěry, nízké sebevědomí – tyto pocity často pramení již z dětství, kdy jedinci s dyslexií ve škole a nezřídka i doma slýchali, že určité dovednosti neumí dostatečně dobře, nezvládnou se je naučit a byli zrazováni od činností, jimž se chtěli věnovat. *Například mladá žena, která v době vyšetření pracovala na plný úvazek a studovala dálkově vysokou školu, vzpomínala, jak bylo rodičům po ukončení její první třídy doporučeno, aby ji přeřadili do zvláštní školy. Mnoho let věřila, že nezvládne vystudovat ani střední školu s maturitou.*
- Frustrace a vztek – dlouhodobé pocity frustrace často vedou k vzteku a zlobě vůči sobě nebo vůči okolí. Dospělí s dyslexií často čelí značným obtížím, když nejsou okolím pochopeni, nezvládají svoji práci, jak by si představovali, stále řeší obtíže, které vyvstávají v souvislosti s jejich dyslexií a není jim poskytnuto žádné zázemí,

nemají pocit pochopení ze strany okolí. *Finský kolega v projektu popisoval případ klienta, který v dospělosti vůbec neuměl číst a psát a přišel proto o práci. V době, kdy byl doporučen ke zmíněnému kolegovi, odmítal jakoukoli pracovní nabídku, žádal o přidělení plného invalidního důchodu, verbálně značně agresivně odmítal jakoukoli formu pomoci, se svým okolím komunikoval minimálně. Pokud ano, dával najevo vztek a celým svým vzhledem se snažil působit na okolí děsivě.*

- Úzkost, strach, panika – takové pocity prožívají dospělí s dyslexií často ze dvou hlavních důvodů. Jedním je neustálá obava, že někdo v jejich okolí objeví důsledně utajované obtíže a odhalí jejich slabost. Druhým bývá úzkost z nových úkolů a pracovních příležitostí, které mohou znamenat opětovné projevy obtíží a nové hledání strategií, jak práci zvládnout. *Studentka vysoké školy v průběhu studia stále častěji zažívala extrémní obtíže u zkoušek. Nebyla schopná hovořit, zapomínala, co se naučila. Doma vše zvládala, při otázce zkoušejícího se nedokázala vyjádřit a její úzkost se stále zvyšovala před blízcími se státními závěrečnými zkouškami.*
- Emoční rozlady, zoufalství až deprese – emocionální obtíže tohoto typu se zpravidla objevují u jedinců, kteří dlouhodobě čelí neúspěchům, nedaří se jim uplatnit v pracovním procesu (přestože studium daného oboru zvládli) nebo opakovaně selhávají v předprofesní přípravě apod. *Z těchto důvodů se dostala do péče klinického psychologa i v úvodu zmíněná klientka. Jaký šok následně zažívala, když jí bylo řečeno, že v dospělosti už dyslexii mít nemůže.*

Odpovědi na výše uvedenou otázku je tedy nutnost vhodného poradenství dospělým s dyslexií v souvislosti s jejich profesním zařazením, případně jakýmkoli dalšími nároky každodenního života. Mimo to mnozí dospělí s dyslexií potřebují vhodnou intervenci v případě rozvinutých sekundárních symptomů, které nezdůvodňují zasahující do jejich života v mnohem větším rozsahu než samotná dyslexie (Bartoňová, 2008; Mertin, 1998).

Nabízí se však ještě minimálně jedna odpověď na otázku, proč se věnovat dospělým s dyslexií. V současné době žije stále mnoho dospělých jedinců, kteří nebyli nikdy v minulosti diagnostikováni. Řada z nich se domnívá, že by podobné obtíže mohla mít. Často v souvislosti s vývojem svých dětí, v němž spatřují mnohé podobnosti a dyslexie jim byla diagnostikována. Někteří klienti proto žádají o vyšetření až v dospělosti, neboť chtějí vědět, zda mají nebo nemají dyslexii. Pro některé znamená diagnóza úlevu, neboť jejich stále se opakující obtíže byly pojmenovány a je možné dále hledat, jak se s nimi naučit žít. Jiní naopak reagují zlobou či zoufalstvím, neboť si uvědomují, kolik let čelili množství různorodých obtíží. Přitom včasná diagnostika a následná péče by mnohým problémům mohly zamezit (Bartlett, Moody, 2004).

Možnosti diagnostiky dospělých s dyslexií

V roce 2008 po několika letech standardizace vydal Institut pedagogicko-psychologického poradenství testovou baterii **Diagnostika specifických poruch učení u adolescentů a dospělých osob** (Cimlerová, Pokorná, Chalupová et al., 2008). Metoda je členěna do osmi modulů a kromě zkoušek čtenářského a písemného projevu, které obě zahrnují několik různých typů testů, věnuje pozornost také fonemickému uvědomění, zrakové diferenciaci, jemné motorice rukou, pravolevé orientaci a orientaci v prostoru, jazykovému

citů a verbálnímu vyjadřování a koncentraci pozornosti. Jedná se o vůbec první diagnostický nástroj tohoto typu pro populaci dospívajících a dospělých v České republice a jeho možnosti využití jsou tedy velmi rozsáhlé. Jednak umožňuje adekvátně testovat studenty středních škol (do doby vydání baterie bylo nutné spoléhat na výsledky vyšetření z mladšího věku klientů), jednak lze jeho prostřednictvím adekvátně diagnostikovat dospělé (v minulosti byli psychologové i speciální pedagogové zpravidla nuceni improvizovat a využívat jiné testy, popřípadě orientačně používat testy pro děti).

Přestože je současná česká baterie ceněná i zahraničními kolegy, stojí jistě za pozornost další metody, které jsou využívány v zahraničí a bylo by možné je standardizovat také na českou populaci a rozšířit tak stále ještě relativně omezené možnosti pro diagnostiku dospělých s dyslexií.

Finští kolegové například využívají relativně rozsáhlý **screening dyslexie**, který lze administrovat skupinově v populaci dospívajících i dospělých (Lukemisen ja kirjoittamisen testisö, 2005). Kromě anamnestického dotazníku test obsahuje rozsáhlou zkoušku písemného projevu (diktát je skupině diktován z CD, které tvoří součást testu), zkoušku čtení s porozuměním, mapuje fonemické uvědomění i jazykový cit. Podobné screeningové testy, které jsou složeny z více částí (nikoli pouze sebehodnotícího dotazníku) lze objevit také v anglosaských zemích (Bartlett, Moody, 2004; Mertin, 1998). Na základě výsledků screeningu posléze probíhá komplexní individuální diagnostika dyslexie.

Test lze efektivně využít u studentů středních škol, avšak nabízejí se také situace, kdy by bylo možné podobnou metodu administrovat ve skupinách dospělé populace. Příkladem, ač poněkud extrémním, může být oblast penitenciární praxe. Zahraniční studie ukazují, že vysoké procento vězňů trpí dyslexií nebo některou z poruch chování (např. syndrom ADHD), s nejvyšší pravděpodobností dochází ke komorbiditě uvedených diagnóz (Dickman, 2009). Také v české penitenciární praxi se s podobnou situací již setkáváme, ač doposud nebyly realizovány žádné empirické studie na toto téma. Screening by v těchto případech dokázal naznačit případné obtíže a především také cestu, kudy lze vést intervenci a podpořit další vzdělávání odsouzených.

Přestože každý jazyk přináší svá specifika a nelze tedy standardizovat zahraniční **testy čtenářských dovedností**, bezpochyby je možné se nechat inspirovat principy, na nichž vznikaly. Současná česká diagnostika je založena na hlasitém i tichém čtení, včetně textu vytvořeného z tzv. pseudoslov. Zkouška porozumění však vychází pouze z reprodukce přečteného textu. Mnohé zahraniční testy využívají různorodé další možnosti pro zjišťování porozumění, které současně prokazují schopnost práce s informacemi a především v případě nadanějších jedinců, kteří jsou zvyklí číst s porozuměním a na základní úrovni zvládají tuto dovednost relativně kvalitně, mapují více do hloubky jejich schopnosti. Testy obsahují zpravidla více kratších článků různého zaměření a obsahu, které používají odlišnou slovní zásobu i stylistiku a na ně navazují otázky související s obsahem. Jedná se o otázky s možností volby odpovědi nebo o otevřené otázky, na něž je třeba znát odpověď z textu (Bartlett, Moody, 2004).

Zajímavou metodou diagnostiky jsou tzv. **slovní řetězce** neboli „reading chains“ (Tryck, 2007). Testy mají různou podobu v závislosti na zemi původu i s ohledem na náročnost. Jedná se zpravidla o řetězce slov nebo vět, které jdou v plynulém sledu v řádce bez mezer mezi slovy. Úkolem probanda je naznačit v uvedených řetězcích konce slov, resp. vět. Jedinci s dyslexií zpravidla pracují výrazně pomaleji a chybují především v subtestu, v němž musejí určit konce za sebou řazených slov (v případě celých vět jim

obvykle napomáhá pochopení jejich smyslu pro určení hranic mezi nimi). Test je citlivý především na oslabení fonemického uvědomění a jazykového citu.

Jinou inspirací ze zahraničí jsou různorodé **testy tzv. rychlého jmenování**, tj. „rapid naming tests“ (např. Haynes, 2005; Mertin, 1998), kdy jedinec musí v rychlém sledu jmenovat v řadě prezentované obrázky, číslice, písmena nebo i celá slova (v tomto případě zpravidla narůstá obtížnost slov, resp. slova jsou složena ze stále více slabik). Test vyžaduje vysoce rozvinutou intermodalitu jedince a schopnost automatizace, proto osoby s dyslexií často pracují statisticky významně pomaleji a častěji chybují, jestliže jsou nuceny reagovat pod časovým tlakem (Haynes, 2005).

Součástí jazykového modulu české diagnostické baterie je také **test slovní fluence** převzatý z neuropsychologické baterie a standardizovaný na populaci dospívajících a dospělých s dyslexií (Cimlerová, Pokorná, Chalupová, 2008). Podobné zkoušky jsou využívány také v zahraničí, avšak zkušenosti švédských kolegů v projektu ukazují, že diagnosticky cenné je zadat dva typy testů slovní fluence (Lavesson, Wigforss, 2009). V prvním jsou probandi instruováni, aby jmenovali co nejvíce slov, která spadají do určité kategorie (např. ovoce, zvířata), tj. jedná se o test sémantické fluence. V druhém testu pak stejně jako v české baterii jmenují v časovém limitu co nejvíce slov začínajících na zvolenou hlásku, zde se jedná o test fonemické fluence (Mertin, 1998). Jedinci s dyslexií podávají v druhé části testu výrazně nižší výkon než v první části (Lavesson, Wigforss, 2009).

Kromě porozumění čtenému textu jsou využívány také **testy na porozumění mluvenému slovu**. Příkladem mohou být švédské testy, které spočívají v přečtení věty, která charakterizuje jeden ze čtyř prezentovaných obrázků. Diagnostikovaná osoba má správně určit, který z podobně vyhlížejících obrázků přesně vystihuje obsah sdělení. Věty jsou vždy zaměřené na určitou oblast pochopení (např. negativně formulované věty, rozdíl mezi jednotným a množným číslem, zapamatování tří různých proměnných ve větě apod.). Jinou variantou jsou testy, v nichž instrukce říká, co mají klienti dělat, tj. jak mají manipulovat s podnětovým materiálem, který je jim k dispozici. Instrukce se postupně stávají stále složitější a obsahují více informací. V této fázi se zkoušky kromě porozumění stávají také citlivé na krátkodobou pracovní paměť, kterou je nutné aktivovat při zpracování úkolu (Lavesson, Wigforss, 2009). Výkony diagnostikovaných osob mohou potvrzovat výrazné oslabení fonemického uvědomění, jazykového citu i pracovní paměti. Na druhou stranu mohou u některých jedinců poukázat na jejich silné stránky, jestliže je jejich porozumění mluvenému slovu výrazně kvalitnější než porozumění čtenému textu.

Zcela specifický typ diagnostiky dospělých, který v našich podmínkách doposud není využíván, avšak v poradenství dospělým s dyslexií sehrává významnou roli, představuje tzv. **funkční diagnostika pracovního místa a diagnostika pracovních potřeb** konkrétního klienta (Kindersley, 2008). Přístup je rozšířený např. ve Spojeném království a v Belgii. V tomto případě nejsou využívány tradiční diagnostické nástroje, nezřídka se jedná o přístupy, které nejsou tradičním způsobem standardizovány, spíše je využívána kvalitativní analýza získaných dat. Celková diagnostika probíhá na pracovišti klienta, její součástí bývá také rozhovor s nadřízenými klienta, popř. dalšími kolegy. Cílem je identifikovat klíčové činnosti a dovednosti, které příslušné pracovní zařazení vyžaduje a také zmapovat prostředí, v němž klient svoji profesi vykonává. Kolegové z Belgie pro tyto účely využívají inventář základních činností a charakteristik pracovního prostředí, aby byl přístup k diagnostice maximálně jednotný (Smet, 2008). Kombinací informací získaných z komplexního vyšetření individuálních potřeb klienta a funkční diagnostiky jeho

pracovního místa lze získat velmi ucelenou představu o následných formách intervence, o způsobu poradenství konkrétnímu jedinci a také o nutném přizpůsobení pracovních podmínek v takové podobě, aby se daný jedinec mohl v maximální možné míře uplatnit v pracovním procesu.

Poradenství dospělým s dyslexií

Zatímco o diagnostice dospělých s dyslexií v České republice říkáme, že je v počátcích, avšak má již relativně zřetelné kontury, o poradenství lze říci, že je stále otázkou budoucnosti. Nabídka poradenství je zúžena na několik soukromých praxí speciálních pedagogů či psychologů, minimální množství neziskových organizací, výjimečně poskytují tyto služby některá poradenská centra pro studenty se speciálními potřebami na vysokých školách. Je bezpochyby žádoucí, aby se této problematice věnovala poradenská centra při úřadech práce, svoje místo by zajisté v poradenském systému získaly i personální agentury, resp. koučové.

Zatímco v řadě zahraničních zemí se podobné přístupy k práci s dospělými s dyslexií již prosadily, v našich podmínkách se stále setkáváme s názory, že pokud potenciální zaměstnanec má nějaké speciální potřeby a žádá o určitou modifikaci pracovních podmínek, zaměstnavatel dá přednost jedinci bez těchto speciálních potřeb (takto mimo jiné argumentovala také psycholožka, která pracuje pro renomovanou personální agenturu). Ve skutečnosti speciální potřeby zaměstnance mohou být relativně jednoduše naplněny a jeho přínos firmě či jiné organizaci může být následně s ohledem na jeho další pracovní kompetence značně rozsáhlý. Podobné postoje se proto jeví jako významně úzkoprsé, avšak v našich podmínkách nikoli neobvyklé.

Inspiraci přitom můžeme hledat v řadě zahraničních zemí. Například ve Spojeném království existuje řada poradenských center ve státním i soukromém sektoru, jejichž klientelu tvoří dospělí s dyslexií (Bartlett, Moody, 2004; Kindersley, 2008). Nejčastějšími důvody navázání spolupráce s poradenským centrem jsou obtíže při plnění pracovních povinností. Nemusí se přitom jednat pouze o mladé zaměstnance na počátku jejich pracovní kariéry, důvodem žádosti o poradenské služby mohou být jakékoli změny v kariéře (např. povýšení, které s sebou přináší více povinností ve smyslu práce s dokumenty, vyplňování formulářů, zodpovědnost za více úkolů či podřízených) nebo restrukturalizace firmy nebo konkrétní pracovní pozice, což znamená odlišné pracovní povinnosti, případně větší zátěž. Příčinou může být také déletrvající pracovní zátěž nebo frustrace, změny mohou nastat v rodinném zázemí klienta, což se promítne do pracovních povinností apod. V krajních případech se klienti obracejí na poradenská centra také tehdy, pokud chtějí vést soudní spor se zaměstnavateli (často bývalými zaměstnavateli), kteří neakceptují či neakceptovali jejich speciální potřeby a nevytvořili jim optimální pracovní podmínky (Kindersley, 2008).

Ve většině případů probíhá **poradenská práce na úrovni nejen konkrétního klienta, ale také ve spolupráci se zaměstnavateli**, osobním oddělením příslušného podniku, příjmovými nadřízenými klienta, v případě nutnosti také v součinnosti s jeho kolegy či dalšími významnými představiteli organizace, kteří mají vliv na pracovní výkony klienta. První krok ke vzájemné spolupráci vždy představuje individuální diagnostika jedince, která je následována výše popsanou funkční diagnostikou pracovního místa a rozhovory se všemi

významnými osobami, které mohou ovlivnit práci klienta. Na jednu stranu jsou zmapovány individuální potřeby zaměstnance, na druhou stranu je nutné rovněž zmapovat potřeby organizace a požadavky zaměstnavatele či nadřízených na pracovní výkony příslušného klienta. Na základě všech získaných informací jsou následně vytvářeny individuální plány další spolupráce klienta i organizace, pro niž pracuje, s poradenským zařízením (Bartlett, Moody, 2004; Kindersley, 2008).

Nutno říci, že v případě dospělých klientů nebývá na prvním místě v poradenské praxi nácvik čtenářských a písemných dovedností, resp. rozvoj percepce, jako tomu bývá u dětí. Mezi **tradiční oblasti poradenské práce s klientem** patří podpora a rozvoj jeho organizačních dovedností v nejširším slova smyslu (tj. organizace jeho pracovních povinností, plánování, určování priorit, práce s časem, vytváření harmonogramů, práce s informacemi, práce s dokumentací apod.), posilování jeho verbálních schopností, případně dalších kognitivních procesů (např. paměť, pozornost). Kromě hledání strategií, které podpoří rozvoj uvedených schopností a dovedností, jsou klientům navrhovány také tzv. kompenzační pomůcky, jejichž použití si osvojují, aby si zjednodušili práci (mezi typické patří diktafony, notebooky, počítačové programy s hlasovým výstupem pro interpretaci textů, počítačové programy pro kontrolu písemného projevu, elektronické diáře, různé formy navigace do auta apod.).

Součástí poradenské činnosti bývá nezdědkou také intervence v případě rozvoje výše zmíněných sekundárních projevů dyslexie. Mnozí klienti přicházejí značně vyčerpaní, frustrování, s tendencí k depresím. V takových případech je vždy doporučováno nejprve věnovat pozornost emocionálním projevům a teprve posléze se zabývat dalšími formami poradenství (Dickman, 2009).

V neposlední řadě je součástí veškeré poradenské činnosti neustálý kontakt s organizací, pro niž klient pracuje. Není neobvyklé, že poradenství a veškeré konzultace probíhají v pracovní době klienta, neboť si zaměstnavatelé uvědomují, že tímto v důsledku zvýší efektivitu jeho práce. Využívání kompenzačních pomůcek i případné uzpůsobení pracovního místa vždy probíhá v součinnosti se zaměstnavatelem, který s uvedenými postupy souhlasí. Veškerá poradenská činnost kopíruje aktuální i dlouhodobé nároky pracovního procesu klienta a je založena na vzájemné dohodě klienta i jeho kolegů a nadřízených (Kindersley, 2008).

V podobném duchu jsou poradenské služby nabízeny v některých agenturách v Nizozemsku, kde bývají zaměstnanci odkázáni na spolupráci s koučii. Také ve skandinávských zemích (např. Finsko, Norsko) je dospělým s dyslexií poskytována poradenská péče v rámci profesních organizací, resp. asociací, které sdružují jedince se speciálními vzdělávacími a pracovními potřebami. V Norsku podobné služby nabízejí také vzdělávací centra dotovaná státem.

Pro dospělé, kteří řeší dilema, zda svému okolí přiznat, že čelí obtížím souvisejícím s dyslexií, je významným zdrojem podpory jejich rozhodnutí **osvěta**, která v řadě zemí probíhá. Například ve Švédsku vznikl celovečerní dokument natočený mladým žurnalistou, který sám trpí dyslexií. V Norsku se pořádá tzv. Týden dyslexie, kdy projíždí země speciální autobus, v němž jezdí odborníci a kdokoli je může navštívit s žádostí o radu, konzultaci či pouhou otázkou. V Nizozemsku, stejně jako v Norsku či Finsku, asociace sdružující dospělé s dyslexií kontaktují své zástupce v parlamentu a žádají o prosazení legislativy, která by upravovala jejich postavení v práci (resp. nikoli pouze dospělých s dyslexií, ale také dospělých s jinými speciálními potřebami, např. osoby se smyslovými

a tělesnými handicap, osoby s poruchami autistického spektra). Na Sicílii byla při své návštěvě v lednu 2009 oceněna cenou „Premio Internazionale Bonino“ švédská princezna Victorie za svůj přínos pro dospělé s dyslexií (ona sama rovněž trpí dyslexií a svými aktivitami přispívá k větší akceptaci této problematiky širokou veřejností).

Legislativa

Nesporný význam pro veškeré výše popsané aktivity ve prospěch dospělých s dyslexií mají legislativní rozhodnutí platná v různých zemích Evropy. Na druhou stranu v České republice v současné době legislativa vymezuje práci se žáky s dyslexií na úrovni primárního, sekundárního i terciárního vzdělávání, avšak po ukončení studia a zahájení pracovní kariéry již jedinci s dyslexií nejsou zahrnuti do žádných zákonných opatření.

Inspiraci můžeme hledat opět ve Spojeném království, kde byl v roce 1995 vydán antidiskriminační zákon („The Disability Discrimination Act“), který se týká mimo jiné také zaměstnanců s dyslexií (Bartlett, Moody, 2004; Kindersley, 2008). V souladu s legislativou tak zaměstnavatelé jsou povinni přizpůsobit svým zaměstnancům se speciálními potřebami pracovní podmínky takovým způsobem, aby jejich deficity či omezení negativně neovlivňovaly jejich pracovní výkon. Zákon hovoří o tzv. „reasonable adjustments“, tj. rozumných a opodstatněných přizpůsobeních, která nevyžadují po zaměstnavateli extrémní finanční výdaje, neovlivní práci dalších zaměstnanců, avšak napomohou konkrétnímu zaměstnanci, aby mohl v maximální možné míře vykonávat svoji práci v plném rozsahu a jeho speciální potřeby byly naplňovány (Kindersley, 2008).

Závěr

Dospělí s dyslexií představují specifickou cílovou skupinu. Ačkoli jejich množství v populaci není extrémně vysoké, přesto si zaslouží pozornost a nabídku poradenských služeb, které jim umožní zvládat pracovní nároky i každodenní povinnosti. Současné trendy řadí děti i dospělé s dyslexií do **kategorie tzv. „diverse learners“ tedy jedinců, kteří přijímají a zpracovávají informace a pracují poněkud odlišným způsobem než většinová populace**. To však neznamená, že jejich přístup k práci nebo pracovní výkony jsou tímto negativně ovlivněny. Naopak je v poslední době velmi běžné hovořit o přínosech dospělých s dyslexií v pracovním týmu. Tradičně se mezi ně řadí odlišné způsoby přemýšlení o úkolech, více holistické přístupy k řešení problémů, větší kreativita, inovativnost a větší tendence k vizualizaci problémů. Ti, kteří se již v dětství naučili, že musejí pracovat mnohem více než ostatní, aby zvládali běžné nároky školy, v tomto duchu zpravidla pokračují i při výkonu své profese.

V závěru projektu DYS-learn partnership se uskutečnilo setkání s členy Evropského parlamentu v Bruselu, jimž byly prezentovány některé z výstupů projektu tak, aby bylo poukázáno na nutnost věnovat pozornost dospělým s dyslexií na celoevropské úrovni. Mimo jiné byly představeny následující potřeby, jež je vhodné naplnit, aby zařazení dospělých s dyslexií do společnosti probíhalo v maximální možné míře (Krejčová, 2009):

- Akceptace širokou veřejností – dospělí s dyslexií pracují poněkud méně tradičním způsobem než většinová populace, avšak pro svoji organizaci mohou být přínosem

a při zajištění mnohdy nepatrných uzpůsobení podávají totožné výsledky jako jejich kolegové bez dyslexie, případně i výsledky lepší.

- Legislativa – je žádoucí, aby vyspělé země následovaly příklady těch zemí, které již vydaly oficiální dokumenty zajišťující práva dospělých s dyslexií.
- Přizpůsobení v práci – tj. zajištění takových podmínek, aby nebyli diskriminováni vzhledem ke svým obtížím a získali příležitost podávat adekvátní pracovní výkony. S tímto úzce souvisí také zvýšení informovanosti zaměstnavatelů o problematice dyslexie.
- Oficiální diagnostické nástroje – v řadě zemí doposud chybí postupy, které by umožnily pojmenovat individuální profil dospělých s dyslexií a následné poradenství by vycházelo ze skutečných potřeb příslušného klienta i jeho pracovní pozice. Problematika dyslexie se stává ještě komplikovanější v okamžiku, kdy jedinci s dyslexií získávají pracovní pozici v jiné zemi, než je země jejich původu. S ohledem na specifika dyslexie je v současné době nemožné provést diagnostiku v jiném jazyce.
- Osvětu – veřejnost má v současné době minimální povědomí o problematice dyslexie v dospělé populaci. Je však žádoucí, abychom se všichni naučili vnímat tuto menšinu jako do jisté míry specifickou a uvědomili si, jaký přínos může mít, pokud přijmeme její odlišnost.

LITERATURA

- BARTLETT, D., MOODY, S. (2004). *Dyslexia in the Workplace*. London; Philadelphia: Whurr.
- BARTOŇOVÁ, M. (2007). Osoby s SPU v dospělosti a strategie pro volbu povolání. In M. Bartoňová (ed.), *Specifické poruchy učení v kontextu vzdělávacích oblastí RVP ZV (97–105)*. Brno: Paido.
- CIMLEROVÁ, P., POKORNÁ, D. (1998). K problematice diagnostiky specifických poruch učení u dospívajících. In A. Kucharská (ed.), *Specifické poruchy učení a chování: sborník 1997–98 (50–53)*. Praha: Portál.
- CIMLEROVÁ, P., POKORNÁ, D., CHALUPOVÁ, E. (et al.) (2008). *Diagnostika specifických poruch učení u adolescentů a dospělých osob*. Praha: Institut pedagogicko-psychologického poradenství České republiky.
- DICKMAN, E. (2009). *LD and Dyslexia: What Are They and Is There a Link to Social Behavior?*, [ústní projev]. Praha, Konference České společnosti „Dyslexie“ 6. 5.
- HAYNES, Ch. (2005). *Tips for Diagnosing Spoken-Written Language Relationships*, [ústní projev]. Praha, Konference České společnosti „Dyslexie“ 18. 5.
- KINDERSLEY, K. (2008). *Dyslexia in the Workplace: Consultancy and Training*, [ústní projev]. Praha, Konference České společnosti „Dyslexie“ 21. 5.
- KREJČOVÁ, L. (2009). *Needs of Adults with Dyslexia*, [ústní projev]. Brussels, Grundtvig learning partnership project meeting, DYS-learn partnership, 29. 5.
- LAVESON, A., WIGFORSS, E. (2009). *Assessment of Adults with Dyslexia in Sweden*, [ústní projev]. Prague, Grundtvig learning partnership project meeting, DYS-learn partnership, 19. 2.
- Lukemisen ja kirjoittamisen testistö (2005). Jyväskylä: Niilo Mäki Instituutin.
- MERTIN, V. (1998). Dyslexie u dospělých. In A. Kucharská (ed.), *Specifické poruchy učení a chování: sborník 1997–98 (54–63)*. Praha: Portál.
- REID, G. (2003). *Dyslexia: A Practitioner's Handbook*. Chichester: John Wiley & Sons.
- SMET, K. (2008). *Functional assessment for employees/jobseekers with dyslexia*, [ústní projev]. Antwerp, Grundtvig learning partnership project meeting, DYS-learn partnership, 20. 3.
- TRYCK, K. (2007). *Teckem-, ord- och meningskedjor*. Stockholm: Psykologiförlaget AB.
- ZELINKOVÁ, O. (2003). *Poruchy učení*. Praha: Portál.

ADULTS WITH DYSLEXIA

L. KREJČOVÁ

ABSTRACT

The text focuses on adults with dyslexia and their status in the society. This group is currently rather marginalized in the Czech society and there are nearly no professional institutions where adults with dyslexia can ask for help. The article is based on outcomes of an international project which the Czech Republic participated in. The aim of the project was an exchange of experiences and examples of good practice concerning adults with dyslexia. The text further pays attention to traditional dyslexic symptoms in the adulthood, and possible methods of assessment, treatment, and counselling. Finally the article attempts to emphasize the meaning of such work with adults with dyslexia and presents various possibilities of further development in this field, esp. in the Czech Republic.

Key words: dyslexia, adults with dyslexia, assessment, counselling, awareness

ERWACHSENE MIT DYSLEXIE

L. KREJČOVÁ

ABSTRAKT

Der Text befasst sich mit Erwachsenen mit Dyslexie und deren Position in der Gesellschaft. Es handelt sich um eine marginalisierte Gruppe und in der Tschechei gibt es kaum Fachinstitutionen, an die sich Erwachsene mit Dyslexie wenden könnten. Die präsentierten Informationen bestehen auf Ergebnissen eines internationalen Projekts, in dem die Tschechische Republik vertreten war. Ziel der Arbeitsgruppe in diesem Projekt war der Austausch von Erfahrungen und Beispiele der guten Praxis mit Fokus auf Arbeit mit erwachsenen Dyslektikern. Aufmerksamkeit wird weiter den typischen Erscheinungsformen von Dyslexie im Erwachsenenalter gewidmet, den Möglichkeiten der Diagnostik dieser Zielgruppe und der Beratung. Der Artikel betont den Sinn der Arbeit mit erwachsenen Dyslektikern aufgrund Beispiele der gegenwärtigen Praxis in der Tschechei und zeigt weitere Möglichkeiten der Entwicklung auf diesem Gebiet.

Schlüsselwörter: Dyslexie, Erwachsene mit Dyslexie, Diagnostik, Beratung, Aufklärung

*PhDr. Lenka Krejčová, Ph.D., Katedra psychologie FF UK v Praze,
lenka.krejцова@ff.cuni.cz*